

OLVASÓLÁMPA

KACSÓ SÁNDOR: VÁLOGATOTT ÍRÁSOK¹

Mindmáig nem jelent meg önálló kiadvány Kacsó Sándor közírói teljesítményéből, sem a teljes anyag (ez lehetetlenség is volna, több száz azonosítható, névvel, betűjeggyel ellátott cikkről van szó), sem válogatás. Nem volt kötetben olvasható az 1930-as években írt néhány tanulmánya, előadásszövege sem. S bár jelent meg könyve *Válogatott írások* címmel (1970-ben), ez csak szépirodalminak minősített munkáit, novelláit, karcolatait s két megcsonkított regényét tartalmazta.

Mostani válogatásunk akár úgy is minősíthető, mint amely a másik véletlet tükrözi. Éppen azért, mert a prózaíró Kacsó ismertebb, a memoáriró még inkább, az eddig legmostohábban kezelt, a kisebbségtörténet dokumentálása szempontjából kitüntetett jelentőségű újságírói műfajaira koncentráltunk összeállításában. Még világosabban: könyvünk címe abban az értelemben „torzít”, hogy – a kiadóval egyetértésben, illetve határozott kérésére – nem a fikciós írásokat tekintettük a válogatás alapjának. Szerepel ugyan a kötetben néhány olyan szöveg is, amely helyet kapott az író második, *Nagyidő* (1946) című novelláskötetében, de mintha az akkori összeállítást jellemző „műfaji engedményként”; ezek nem fikciós munkák, hanem irodalmi tárca, emlékezés, szülőföldvallomás. Az előszót író Benedek Marcell így is azt állította, hogy a szerző az erdélyi novella „legkülönb művelői” közé tartozik. Most döntően az író életművének egyik legértékesebb rétegéből, a közíróiból tallóztunk az író két világháború közötti pályaszakasa megörökítésének szándékával. Időbeli korlátot is állítottunk tehát magunk elé: a kötetet elvben a második világháború befejeződésével – gyakorlatilag egy 1943-as Márton Áron-kisportréval – zártuk le. Kacsó egyetlen későbbi szövege kapott helyet benne – tematikus kapcsolódása miatt –, egy az írói indulás, a Tizenegyek antológiájának szervezése idejéről szóló emlékezés, amely talán értelmezi az alkotó későbbi pályafordulatát is. Kacsó 1945 után is írt újságcikkeket, de ezek már a politikus szövegei, nem a közíróiéi. Nyilván nem tévedünk, ha azt gondoljuk, 1940 előtt büszke volt a függetlenség-

1 Csikszereda, 2019, Hargita Kiadóhivatal. (Székely Könyvtár 71.)

gére, arra, hogy társadalmi-közéleti kérdésekben elfoglalt álláspontjának kialakításában a lelkiismerete és a ma sokak által berzenkedve fogadott vagy megvetően elhessegetett szolgálat vezette, nem valamilyik gazdasági vállalkozás vagy politikai csoport érdekérvényesítési törekvése. Épp így, ezért tudta megjeleníteni a korszak egyik legrokonoszenvesebb örökségének számító demokratikus, népi elkötelezettségű és természetesen a nemzeti azonosságot őrző értelmiségi-polgári magatartást. Eddigi ismereteink szerint gyakorló politikusként erre már nem volt lehetősége, talán még joga sem.

Vázlatosan az író alkotói pályájáról: A Tizenegyeknek nevezett, 1923-ban antológiát kiadó, zömében székelyekből álló, az 1918–1919-es főhatalomváltás után elsőként színre lépő írócsoport tagjaként kezdte – erről a körről írta Láng Gusztáv, hogy az alakuló népi irodalom képviselőinek első – a magyarországi rokon kezdeményezéseket megelőző – szerveződése volt. (Tagja volt például Tamási Áron, Balázs Ferenc, Jancsó Béla és Kemény János is.) Az 1920-as években az újonnan jelentkező „székely irodalom” képviselőjének tekintették, aki azonban a mítoszteremtéstől és a szimbólumoktól korán megtért a realizmushoz. Különböző stíluselemek keverednek első, *Utoljára még megkapaszkodunk* (1927) című novelláskötetében, első regénye, a *Vakvágányon* (1930) viszont már nyersen, realisztikusan, részben riportszerűen ábrázolta a főhatalomváltás után pályára lépő fiatal generáció útkeresését (és zsákutcáit); azon nemzedékét, amelynek tagjai nemcsak az új impériummal, a többségiekkel, a román nemzetiesítőkkal ütköznek meg, hanem a saját társadalmuk korlátaival is szembesülnek. Kacsó részben prózájában is, de főként publicisztikájában egy demokratikusan működő, szociális vonatkozásokban a lehetséges mértékig kiegyenlítődő magyar kisebbségi társadalom megteremtésére törekedett, olyan közösségére, amelynek tagjai szolidaritást tanúsítanak egymást iránt. Közben a társadalom mellett az identitásőrzést is szervezte, kiállt, fölszólalt minden, a kisebbséget érő sérelem ellen. Említett, az Erdélyi Szépmíves Céh által visszautasított regényének megjelenése idején a prózáírást tudatosan cserélte föl a közírói munkával, ez vált a hivatásává. Ez időtől fogva ritkán jelentkezett új szépirodalmi alkotással, nyilván ezért is volt vegyes műfajú az említett 1946-os kötete, a *Nagyidő*. Közben azonban, a világháború alatt, megjelent második regénye. A Dél-Erdélyben – ráadásul kenyérekere-

set nélkül – maradt írónak a Magyarországhoz visszakerült kolozsvári székhelyű ESzC által kiadott munkája, a *Lélekvesztőn* (1941) a második bécsi döntés után Romániában maradt magyarokról szóló hiteles irodalmi tudósítás. Szépirodalmi műveinek sora ezzel évtizedekre lezárul. 1978-ban jelent meg *Száműzetéseim* című verseskötete, amelynek különösen első két ciklusa fontos, bár talán nem esztétikai okokból; első verscsokra a háború alatti nagyenyedi évek verses naplójaként is olvasható, a második ciklus darabjai pedig a lágerlét dokumentumai. (Tavaly adta ki a Kriterion Könyviadó az író a háborús években született irodalmi műveiből készült, éppen a *Lélekvesztőn* címet viselő válogatását.) Az emlegetett verseskötet – 1976 novemberében kelt *Előverse* szerint – részben az író memoárjának harmadik kötete helyett jelent meg. Kacsó az 1960-as, 1970-es évek fordulóján kezdett dolgozni legnépszerűbb munkája, emlékirata három kötetén. Az első, a *Virág alatt, iszap fölött* 1971-ben, a második, a *Fogy a virág, gyül az iszap* 1974-ben jelent meg a Kriterion kiadásában. A *Nehéz szagú iszap fölött* csak Magyarországon láthatott napvilágot az 1989-es fordulat előtt (a megelőző darabokkal együtt az egész memoár, három kötetben), a Tények és Tanúk sorozatában, 1985-ben. Erdélyben 1993-ban adták ki.

Az életmű egyik legfontosabb része az 1927 és 1940 közötti másfél évtizedben született közírói teljesítmény tehát, az erdélyi magyar kisebbségi élet egyik fontos szakaszának közvetlen dokumentációja. E könyv anyagát több száz riportból, vezércikkből, publicisztikából válogathattuk ki; lehetőségeinket a nagyjából megszabott terjedelem határolta be. Az összeállító az első körben a memóriájára támaszkodott, föllapozott számos emlékezetes, vitát kiváltó vagy a közvélekedés szerint a kisebbségi gondolkodás állomását jelentő Kacsó-cikket. A második körben újra átforgatta az író memoárköteteit, és az általa részletesebben tárgyalt szövegekből is merített (természetesen első megjelenési helyén visszakeresve az adott szöveget). Végül az Erdélyi Magyar Adatbankban publikált Kacsó-bibliográfiához fordult. Tudta, hogy még csak jelzésszerűen sem szerepeltethet egykor a közéletet fölkavaró riportsorozatokat; hogy legjobb esetben is csak utalások révén adhat információt az egykori szerkesztő-újságíró adatgyűjtő körútjairól. Mindazonáltal arra törekedett, hogy minél több fontos tematika, minél több újságírói műfaj szerepeljen a könyvben, és a kiválasztott szövegek, ha nem tükrözhetik is arányosan, évekre lebont-

va ennek a nagyjából másfél évtizednek a teljesítményét, azért lefedjék a korszakot, és némi betekintést engedjenek a második világháború alatti kisebbségi léthelyzetbe is. S fontosnak tartotta a székelyföldi tematika minél hangsúlyosabb jelenlétét.

A szövegeket a mai helyesírási szabályok szerint iparkodtunk gondozni, ez kiterjedt többek között az egybe- és különírásra, a hosszú és rövid ékezetekre, a központosásra is. A stíluselemeket, szokatlan nyelvi megoldásokat, fordulatokat megtartottuk (szélsőséges esetben [sic!]-kel jelöltük), a nyilvánvaló nyomdahibákat megjegyzés nélkül javítottuk, az eredetiből technikai okokból hiányzó betűket pótoltuk, a valószínűsíthetőket lábjegyzetben jeleztük. Pótlásainkat szögletes zárójelben közöljük. Kiemelési formának a kurziválást választottuk, de ahol az eredeti szövegben a szerző kettős kiemeléssel élt, ezt megtartottuk – kivéve ha úgy ítéltük, hogy valószínűleg nem tartalmi kiemelésről, hanem nyomdatechnikai fogásról, szokásról van szó. A cikkekben szereplő neveket – adott esetben szemben az eredeti változattal – nem emeltük ki. Így jártunk el az idegen szavakkal is, ha kiemelésüket egyéb nem indokolta. Egyebekben a sorozat, a Székely Könyvtár kiadványaiban alkalmazott gyakorlatot követtük. A román neveket, szavakat az érvényes román helyesírás szerint javítottuk. Az írásokat ott, ahol ezt az értelmezéshez feltétlenül szükségesnek tartottuk, lábjegyzetekkel láttuk el. Az eredeti megjelenés helyén sok esetben – hibás nyomás miatt – a lap összes föllelt példányában betű szerint elmosódott, kibetűzhetetlen szavak találhatók. Ezeket igyekeztünk kikövetkeztetni, vélhetően a tévedés kockázata nélkül. (*Filep Tamás Gusztáv*)

TAMÁS MENYHÉRT: VIGYÁZÓ MADÁR²

Hadikfalva, 1940. július 24. – ha kiátkoz százszor a „szakma”, akkor is állítom, hogy Tamás Menyhért *Vigyázó madár* című könyve esetében a szerző születési helyének és idejének igenis kiemelt jelentősége van: a lírai riportregény narrátora-riportere karonülő csecsemő volt még, amikor 1941-ben elkezdődött a bukovinai székelyek kálváriája, de a kőboros szekérben ugyanúgy végigszenvedte ő is a bujdosást, mint a

2 Csíkszereda, 2019, Hargita Kiadóhivatal. (Székely Könyvtár 72.)

felnőttek (mint tudjuk, a magyar hatóságok először a Bácskába telepítik őket, hogy 1944 őszén – a szerbek elől menekülve – másodjára is földönfutókká váljanak).

GYERE APÁD NAGYON BETEG GÁSPÁR – szól a testvérbáty hazahívó távirata, az elbeszélő pedig hazamegy a Tolna megyei Kisdorogra, elbúcsúzni haldokló édesapjától, illetve válaszokat keresni a *Honnan jövök?* és *Hová tartok?* kínzó kérdéseire. „...bennem akkor kezdődött el apám temetése, amikor kinn bevégezték, s azt is éreztem, hogy halálomig tart” – olvashatjuk az alig 100 oldalas kisregény elején, s valóban: a lírai szépségű, (csíki) székely nyelvjárásban, fonetikus lejegyzett „riportokban” mi, olvasók is újraélhetjük a darumadarat érzékletesen „vigyázó madárnak” nevező édesapa életét, a dögletes huszadik századdal a háttérben: a katonáskodást az I. világháborúban; a vendégmunkáslétet a román fennhatóság alatti Észak-Bukovinában; a „hazatelepülést” Magyarországra („A bácskai földnek nincs párja.” „Ha ott maradunk, mint a mesében, még a kerítést es kolbászból csináltathattuk vóna.” „Mindenünk vót, csak nyugtunk nem. A csetnikek minden éjjel lövődöztek.” „Ott hibázták el a hazahozatalunkat, hogy darázfészekbe raktak münköt”); a beköltözést a kitelepített svábok házaiba, a szomszédok árgus tekintetétől kísérvé („Mert nem mindenkit telepítettek ki, csak a volksbundistákat. A szegényebbjének, a rongyospártiaknak, ahogy magikat nevezték, nem esett bántódásuk. Igen ám, de ők sem nézték jó szüvvvel érkezésünket. A riadalom, a »jönnek a cigánok«, őket es az ablak mögé kergette”); a földek beszolgáltatását a közösbe stb. – szóval a múltidézés, a „riportozás” során hihetetlen precizitással, a hagyományos paraszti világra jellemző tömörséggel sejlenek föl a válaszlehetőségek a *Honnan jövök?* kérdésére.

Ami meg a *Hová tartok?* kérdését illeti: torokszorítóan hitelesnek érezzük a kisregény utolsó mondatát, amivel a „budapesti” elbeszélő az anyai kérésre-hagyatékra („Arra kérlek, ne kerülj messze tőlünk”) válaszol: „Már a vonatlépcsőn közrefogott a háztömbök hidege”. És hogy a szerző tényleg nem került messzire az övétől, arra bizonyíték a *Vigyázó madár* – amelynek, íme, magától értetődő helye van a Székely Könyvtár sorozatban. (*Lövétei Lázár László*)

*SZŐCS KÁLMÁN: VÁLOGATOTT VERSEK*³

Ugyanúgy olvasunk-e húsz-harminc év múlva egy könyvet, egy életművet, a verseket, versesköteteket, mint ahogyan olvastuk valamikor, annak idején, mondjuk kamaszkorunkban? Ugyanaz a költő, ugyanaz az életmű áll-e szemben velünk most, mint akkor? Változtak-e vajon azok a versek? Vagy mi változtunk volna? Nyilván nem változtak, ugyanazok maradtak, csak mi lettünk mások, öregebbek, talán tapasztaltabbak, talán kifinomultabb lett az ízlésünk, talán sok-sok költőt, sok-sok költeményt olvastunk azóta, szélesebb lett a paletta, másképp látjuk, olvassuk ma, mint akkor. Ki tudja? Egy biztos, nem ugyanaz az ember áll szemben ugyanazzal, mint akkor, valamikor, annak idején, tíz-húsz-harminc évvel ezelőtt. Lehet, hogy más szépségeket fedezünk fel az életműben. Lehet, hogy felfigyelünk egyéb finomságokra, amelyeket nem vettünk észre korábban. De az is lehet, hogy csalódunk. Hogy nem azt az élményt kapjuk, ami emlékeinkben hosszú-hosszú ideig bennünk volt. Kíváncsi voltam magamra, hogy milyen is lesz a találkozás kamasz- és ifjúkorom kedvenc költői egyikével, a tragikus sorsú, a verseit szinte nem csak író, de egész lényével élő, szomorú életű és tekintetű költővel: Szőcs Kálmánnal.

Utolsó, már posztumusz kötetéből, a *Töklámpásból* ma is idézni tudok, versei, verssorai azóta is bennem élnek. Nagyjából ezzel az érzéssel, hozzáállással fogtam neki újraolvasni ezt a nem túl vidám, inkább rezignált költészetet, majd hogynem lehangoló lírát, amelyből olyanfajta egyedüllét, magányosság, ugyanakkor kamaszos megmutatózkodási vágy, hit és bizalom áradt, így emlékeztem rá, hogy ma is kiver a verejték, ahányszor beugrik egy-egy verse, verssora. Furcsa figura volt, azt mondják, akik személyesen is ismerték. Egyedül volt, azt is mondják, mert nem tudott lenni mással. Lehet, nem is nagyon akart közel engedni magához másokat. De vajon össze kell-e keverni a hús-vér embert a költővel? Örök kérdés, lehet válaszokat gyártani rá. Elvonatkoztatni nyilván nem lehet teljesen, és nem is kell, de az ember ember marad, a költő pedig a költészet által, a jó versek által születik és marad meg. Ha tud olyat írni, a szavak, szóösszetételek, mondatok olyan építményét tudja felemelni, amelyet még mások nem emeltek fel annak előtte. Ha eredeti tud lenni.

3 Csíkszereda, 2019, Hargita Kiadóhivatal. (Székely Könyvtár 73.)

A botrányok embere szép, borzongató versek szerzője is volt; sérelmek, bántságok, sértettség, sebzettség árad a sorai közül ma is. József Attilát tekintette mesterének, sorsában is szinte lekopírozta annak a sorsát. Lemondás, fájdalom, keserűség kézenfogva járnak nála. Egy fanatikus, fanatikusan hívó költő öngyónásai a költemények. Talán magát is próbálta gyógyítani, amikor a világ sebeire kereste a gyógyírt. Egy olyan korban élt, amikor voltak, sokan, akik megpróbáltak hinni egy szebb, új világ eljövetelében, és aztán csalódtak. Talán ő is. A költészet által tenni valamit, hogy a világ kereke jobban forogjon, illúzió, önmagunk becsapása. Erre neki is rá kellett jönnie. És mennyiféle széttartó erő feszítette még az embert és költőt belülről, miféle belső viharok és fergetegek dúltak benne! Hogy aztán szétrobantsák magát az alkotót is, mint egy töklámpást. Fanatikus költőként hitt a vers, a versei igazában. És nem volt tovább, amikor csalódott a hitében.

Újraolvasva most, talán nem ugyanaz az élmény volt, mint kamaszkoromban. Valamiért többet vártam tőle, és most nem kaptam, csak jóval kevesebbet. Velem volt a baj vajon? Az én hangulatommal? Ha, teszem azt, nem sokkal később, vagy korábban olvasom, ugyanaz az élmény lett volna-e, mint ekkor, lehet, hogy nem éppen a legjobb időben. Nem tudom. De a költő azért itt maradt a szívemben. Mint olyan, aki jó költő volt, aki kiteljesedhetett volna, még jobban. Nagy költő lehetett volna. Ha... És ezen el lehet gondolkodni. Magam is ezt teszem. (*Fekete Vince*)

LŐRINCZ GYÖRGY: VÁLOGATOTT NOVELLÁK⁴

Hét karcolat; egy szerelmes triptichon; öt elbeszélés háborúról, a kollektivizálásnak ellenálló elhurcolásáról, a kommunista titkosszolgálat világáról, kivándorlásról; egy ars poetica-jellegű novella (*A mesterember*); egy-egy kerettörténet a mitikussá növesztett szülőföldről (*Az elveszített sziget*), illetve az édesapa alakjáról (*Apám, aki ismerte a fákat*) – mindösszesen tehát csak tizennyolc, hosszabb-rövidebb történet került beválogatásra Lőrincz György kötetébe, mégis mintha teljes képet kapnánk a székely falu és kisváros világáról, a Lőrincz Györgyre

4 Csíkszereda, 2019, Hargita Kiadóhivatal. (Székely Könyvtár 74.)

olyannyira jellemző szociografikus pontossággal. Nem véletlenül használom a *szociografikus* jelzőt: már első novelláskötetének szerkesztője, Egyed Péter fölfigyelt a Lőrincz György-próza eme sajátosságára; mint írja: „Lőrincz György szociografikus hangvételű riportjaival jelentkezett a romániai magyar irodalomban. (...) elbeszélései és novellái csak formájukban térnek el indulása műfajától, világukban nem. A székely falu világa ez, a maga sajátos törvényeivel, megtartó és pusztító erővel. Ez a falu természetesen nem azonos a régivel; mégis, amint a szerző rámutat – a viselkedési és erkölcsi szabályok, az életfelfogás számos eleme tovább él és alakítja lakóinak életét.”

Jó kérdés, persze, hogy termékenyítően hat-e, vagy inkább zavaró, ha *más* műfajokat engedünk a *szépirodalom* közelébe? Nos, ahogy például a debreceni Tar Sándor, szintén szociografikus ízű prózájában, radikálisan és hátborzongatóan újat tudott mondani a „megalázottak és megszorítottak”, a vendégmunkások, a munkanélküliek vagy éppen az alkoholisták világáról, úgy – véleményem szerint – a népi irodalom egyenesági leszármazottjának tekinthető Lőrincz György is hiteles és érvényes prózát tudott írni a székelységről. Meg amúgy is: hogy ki milyen fából és milyen technikával farag, az legyen a fafaragó szuverén döntése. Lőrincz György *A mesterember* című novellájában Vasas András, a kontár fafaragó „félszáraz” fából is hajlandó kifaragni a kaput, a valódi mester, Bordás István viszont hetekig járja a Falu-cserjét, hogy szálegyenes, igazi „bélfat” válasszon a kapujához. Igaz, amikor a gyönyörű kaput az „urak” el akarják vinni abból a közösségből, ahová és akinek Bordás István a kaput faragta, a mesterember maga dönti ki és vagdalja felismerhetetlenre saját munkáját. Őszintén remélem, hogy a Székely Könyvtár sorozat az a „közösség”, ahová Lőrincz György ezt a tizennyolc történetet eredetileg is szánta...
(Lövetei Lázár László)

TÁNCZOS VILMOS: ELEJTETT SZAVAK⁵

„...idő van a szavakban, a mi időnk, a használóké, a mi történelmünk, mi magunk”

(Esterházy Péter)

Tánczos Vilmos könyvét olvasva döböntem rá arra, hogy mennyire hiányoznak nagyszüleim elejtett szavai. Magamban féltve őrizgetem őket, annak ellenére, hogy már rég kihulltak a mindennapi szóhasználatomból. Őrizgetem őket a kimondatlan szavak könyvtárában, nem szűntek meg létezni számomra, hiszen a hozzájuk fűződő emlékeim, érzéseim, csodálatos élményeim elevenen élnek még bennem. Illatok, ízek, színek, fények, hangok: a hajnalban kaszált sarjú illata, a frissen fejt, meleg tej íze, az erdő megannyi zöldje, az esti kolompaszó. (Akaratlanul is Weöres Sándor sorai jutnak eszembe: „a hangok illata / az illatok íze / az ízek színe / az illatok színe / a színek íze / az ízek hangja / a színek hangja / a hangok íze / az ízek illata / a hangok színe / a színek illata / az illatok hangja”).

De nemcsak a szavak hiányoznak, hanem az a belőlük építkező, lenyűgözően leleményes nyelv is, amely annyi tömörséget, egyszerűséget, titkot rejtegetett magában. Akkor az emberek még tudtak képekben beszélni, egy-egy mondatba belefért akár egy élettörténet is. S ez a sűrített nyelv tükrözni tudta azt az egységes vilákképet, azt a kapcsolatrendszert, azokat az egyszerű, egyértelmű igazságokat, amelyek meghatározták az emberek életét.

Tánczos Vilmos könyvében ezt a már lassan elfelejtett nyelvet, ezt a letűnőfélben lévő világot örökíti meg egy 20. századi csíki ember, történetesen az édesapja „elejtett szavain” keresztül.

A kötet első felében néprajzi esszéket olvashatunk, melyek az etnográfia és a szépirodalom határán mozogva úgy nyújtanak számunkra esztétikai élményt, hogy nem csorbul a tudományos hitelességük sem. A második fejezetben az édesapja egyes szám első személyben meséli el rövidebb-hosszabb történetekben a világgépéhez tartozó mítoszokat, a személyesen megélt idő folyását, a kötet végén pedig a nyelvi képek és proverbiumok szótára segíti az olvasót a jobb megértésben. (*Mirk Szidónia-Kata*)

5 Csíkszereda, 2019, Hargita Kiadóhivatal. (Székely Könyvtár 75.)

Bújócska (2017, 1478 x 2362 cm, akril, olaj, vászon)